

Latinská iterativní slovesa jako příznaková skupina sloves

■ PETR HRACH (Praha)

Abstract:

Latin Iterative Verbs as a Marked Group of Verbs

Some recent approaches to the issue of aspect in Latin suggest that two categories be distinguished in this field. One of them is the grammatical aspect, also called viewpoint, the other one being the lexical aspect, also referred to as actionality. While viewpoint is a purely verbal category indicating whether an action is regarded from within (imperfective) or whether a summarized view of an action is presented (perfective), actionality, being a compositional category, refers to various kinds of situations as static or dynamic, telic or atelic, etc. In Classical Latin, there were some morphologically distinguished groups of verbs that were marked in terms of expressing certain types of situations. One of them is the group of iterative verbs with the suffix *-(i)t-*, comprising such verbs as *iac̄tāre*, *tractāre* and *territāre*. Using the group of iterative verbs as an example, this article aims to demonstrate usefulness of the concepts of viewpoint and actionality as well as to show their mutual relationship, emphasising the significance of the concept of telicity for the description of the aspectual system of a language.

key words: Latin; aspect; viewpoint; actionality; telicity; iterative verbs; markedness
klíčová slova: latina; aspekt; gramatický aspekt; situace; teličnost; iterativní slovesa; příznakovost

1. Obecný úvod

Problematika, kterou se zde budeme zabývat, souvisí obecně s kategorií aspektu. Aspekt v latině je předmětem vášnivých diskusí již mnoho desetiletí a názory na aspekt v latině sahají od staršího názoru, že prefixy (podobně jako v češtině) způsobují perfektivizaci, přes pojetí, že aspekt je v latině gramatikalizovaný ve formě minulých časů imperfekta a perfekta, nebo že je třeba rozlišovat gramatický a lexikální aspekt, až po názor, že v latině aspekt není, případně, že je, ale není gramatikalizovaný a vyjadřuje se kompozi-

cionálně jako např. v angličtině.¹ Pomocí analýzy chování jedné skupiny latinských sloves vydělené na základě vlastností souvisejících s aspektem, v tomto případě tzv. iterativních sloves, se pokusíme ověřit vhodnost přístupů k aspektu v latině, jak jsou uváděny v novější odborné literatuře.

2. Aspekt v klasické latině

V poslední době autoři zabývající se touto tematikou navrhují, že v latině je z hlediska aspektu vhodné rozlišovat kategorie dvě.

Za prvé se jedná o tzv. „gramatický aspekt“, nazývaný také „viewpoint“,² který je v latině gramatikalizovaný ve formě minulých časů perfekta a imperfekta, respektive tvarů od perfektního a imperfektního kmene, a definuje se jako gramatický prostředek vyjádření pohledu na děj jako na jeden dokončený celek, nebo jako na děj neukončený či probíhající.³ Zároveň ovšem někteří badatelé, jako PINKSTER (1990, s. 222), považují tuto kategorii v klasické latině již za neproduktivní s tím, že se funkce latinských časů přesouvala od vyjadřování aspektu k vyjadřování relativního časového sledu, tj. předčasnosti a současnosti.⁴

Za druhé jde o tzv. „lexikální aspekt“, neboli také sémantickou klasifikaci predikátů. Pro tuto kategorii používá HAVERLING (2010, s. 277) pojem „actionality“, PINKSTER (2015, s. 22) pojem „state of affairs“ a někteří další autoři jej označují pojmem „eventuality“.⁵ V češtině pro ni nemáme zcela zavedený termín, LEHEČKOVÁ (2011, s. 97) navrhuje označovat tuto kategorii termínem „situace“ a klasifikaci predikátů/sloves jako „situační typy/třídy“. Proto budeme i v následujícím textu termín „situace“ používat v tomto významu. Jedná se o kategorii, která popisuje různé typy situací, např. statické a dynamické, telické a atelické, momentální a durativní atd. Tato kategorie v podstatě odpovídá klasické Vendlerově klasifikaci slovesných dějů na „states“,

¹ Srov. VANÍKOVÁ 2017, s. 8–16.

² Označení „viewpoint“ používá HAVERLING (2010), DEVINE a STEPHENS (2013) a další.

³ Viz PINKSTER 2015, s. 380.

⁴ PINKSTER 1990, s. 222: „In Classical Latin, contemporaneity and anteriority are the most important factors.“

⁵ Také bývá tato kategorie označována pojmem „aktionsart“, který se ovšem v bohemistické tradici používá pro určité morfologicky značené skupiny sloves s určitou sémantikou vyjadřující různé druhy dějového průběhu, např. slovesa neaktuální násobená (tj. iterativní), fázová, zdrobnělá apod. (AMČ II, s. 184–186).

„activities“, „accomplishments“ a „achievements“⁶ nebo jejím pozdějším rozvinutím.⁷ HAVERLING (2010) popisuje vztah Vendlerových tříd k různým typům situací následovně:

Třída slovesného děje \ Typy situací	States	Activities	Accomplishments	Achievements
telické	–	–	+	+
dynamické	–	+	+	+
durativní	+	+	+	–

Tabulka 1: Vztah tříd slovesného děje a typů situací podle HAVERLING⁸

Typy situací se ovšem nemusí omezovat jen na výše uvedené, případně je různí autoři mohou pojímat jinak. Např. PINKSTER (2015, s. 22) rozlišuje situace kontrolované subjektem / nekontrolované subjektem, případně se mohou konkrétní typy situací členit jemněji, např. momentální děje na události a kulminace.⁹

Jaký je vztah mezi oběma výše uvedenými kategoriemi, formuluje HAVERLING (2010, s. 278) následovně: „Koncepty lexikálního aspektu (actionality) a gramatického aspektu (viewpoint) spolu souvisejí v tom smyslu, že existuje určitá podobnost mezi perfektivností a telicitou na jedné straně a imperfektivností a atelicitou na druhé: např. kompletivní časová adverbialia se pojí s perfektivními a telickými výrazy, a nikoli s imperfektivními a atelickými. Latina je ovšem jazyk, kde je obzvláště důležité mezi oběma koncepty rozlišovat.“¹⁰ Naším cílem je tedy ověřit, zda je pro latinu vhodný tento pří-

⁶ Viz VENDLER 1957. Pro Vendlerovy třídy nemáme v češtině ustálené ekvivalenty, proto je zde budeme označovat v angličtině.

⁷ Viz např. BACH 1986, s. 6.

⁸ Tabulka je vytvořena podle popisu v jednotlivých kapitolách HAVERLING 2010.

⁹ Srov. BACH 1986, s. 6.

¹⁰ HAVERLING 2010, s. 278: „The concepts of actionality and viewpoint are related in the sense that there is some resemblance between the notions of perfectivity and telicity on the one hand and imperfectivity and atelicity on the other: for instance, completive adverbials of time involve perfective and telic expressions and not imperfective and atelic ones. Latin, however, is a language where it is of particular importance to keep the two concepts apart.“

stup, tj. rozlišování gramatického a lexikálního aspektu, nebo přístupy známé z popisu jiných jazyků, které nerozlišují mezi telicitou / atelicitou a perfektivností / imperfektivností,¹¹ případně přístup, že funkcí latinských časů je pouze vyjadřovat relativní časový sled.

2.1 Gramatický aspekt

Gramatický aspekt se vyjadřoval pomocí systému latinských časů, i když se v klasickém období, jak již bylo uvedeno, mohlo jednat již o neproduktivní kategorii, jak částečně potvrzuje i HAVERLING (2010, s. 500): „Latinské sloveso je přísně rozděleno do dvou kmenů, *infektum* a *perfektum*. Původní opozice byla zřejmě aspektové povahy, ale tato opozice byla reinterpretována tak, že popisuje relativní časový sled událostí nebo situací.“¹² PINKSTER (2015, s. 380) uznává užitečnost kategorie gramatického aspektu v případech tzv. inkompatibility mezi určitým slovesným časem a lexikálním typem situace, např. když se latinské imperfektum použije ve spojení s telickým¹³ významem situace, lze význam tohoto imperfekta interpretovat jako „zamýšlený“ nebo „zkoušený“, jak je tomu v případě tzv. imperfekta *de conatu*.

2.2 Lexikální aspekt (situace)

HAVERLING (2010, s. 277) uvádí, že v rané a klasické latině se k vyjadřování různých situací, případně k vyjadřování zaměření na různé fáze dějů, tj. začátek, prostředek a konec, používaly různé slovesné afixy. Např. sufix *-ē-* vycházející z indoevropského sufixu **-eh₁-* se používal k vyjadřování stavů, např. *senēre* „být starý“. Sufix *-sc-* se používal k vyjadřování dynamických a atelických situací, např. sloveso *augēre* se používalo v tranzitivním významu „zvětšovat“, zatímco *augēscere* ve významu „zvětšovat se, růst“. Různé prefixy se používaly k vyjadřování telických situací, jako např. u slovesa *ēbibere* „vypít“. A mezi tyto afixy patří také tzv. iterativní sufix *-(i)t-*, který se, jak uvádí HAVERLING (2010, s. 294), podobně jako v případě sufixu *-sc-* používá k vyjadřování dynamických a atelických situací.

¹¹ Viz např. LEHEČKOVÁ 2011, s. 117: „Pro jednoduchost zatím předpokládejme, že telicita odpovídá perfektivnosti a atelicita imperfektivnosti.“

¹² HAVERLING 2010, s. 500: „The original opposition was probably of an aspectual nature, but this opposition was reinterpreted as indicating the relative sequence of events or situations.“

¹³ PINKSTER (2015, s. 23) používá pojem „terminative“, ale chápe jej jako synonymní s pojmem „telic“ („in that case, they are called terminative or telic“).

Stav v klasické latině ovšem nebyl takový, že by se různé druhy situací (*actionality*) vyjadřovaly jen pomocí slovesných afixů nebo že by jednotlivé afixy měly vždy přesně vymezený význam. Někdy došlo ke splynutí dvou afixů do jednoho, jako tomu bylo u uvedeného indoevropského sufixu **-eh₁-*, používaného k vyjadřování intransitivních stavů, a sufixu **-eye-* sloužícího k vyjadřování kauzativy, takže se stavová slovesa typu *calēre* „být horký“ a kauzativní slovesa typu *docēre* „učit“ dostala do jedné konjugační třídy. Rovněž prefixy vyjadřovaly i různé jiné lexikální významy, např. prefix *con-* význam „s, dohromady“ jako ve slovese *continēre* „držet pohromadě“. Také docházelo k různým posunům lexikálního významu sloves. V klasické době rovněž existovala řada sloves, která žádné (průhledné) morfologické značení neměla. Z tohoto důvodu a také proto, že třídy sloves podle Vendlera jsou neexkluzivní, tj. některá slovesa mohou podle kontextu patřit do více než jedné třídy, jedná se u kategorie situace (*actionality*) o vlastnost nikoli jen samotného slovesa nebo slovesného tvaru, ale o vlastnost celé predikace, tj. o kategorii kompozicionální.¹⁴ Nicméně některé skupiny sloves si podržely svůj lexikálně aspektový význam a v klasické latině byly z tohoto hlediska **příznakové**, jak rozvineme níže.

3. Iterativní slovesa

Přestože byly v klasickém období některé morfologicky značené třídy sloves již nejasné nebo splynuly s jinými, stále existovaly třídy, které nesly zřetelné morfologické značení a byly do jisté míry produktivní. To se týká zejména tzv. inchoativních sloves se sufixem *-sc-* a iterativních sloves se sufixem *-(i)t-*, jimiž se zabýváme zde.

Slovesa označovaná jako iterativní představují skupinu sloves patřících do první konjugace, která jsou morfologicky značená sufixem *-t-* (*-tāre*) s variantami *-itāre* a *-ssāre*. Do této skupiny patří stará slovesa odvozená od participia na *-to-*, jako např. *gestāre*, *pressāre*, *territāre* od participií *gestus*, *pressus*, *territus*, dále slovesa tvořená analogicky od přítomného kmene, jako např. *agitāre* od *agere* (zřejmě podle vzoru např. *habitāre* od participia *habitus*) a i tzv. dvojitá iterativa typu *ductitāre* odvozená již od iterativního slovesa (*ductāre*).¹⁵

Tato slovesa se tradičně označují jako iterativní, případně frekventativní, tedy slovesa označující opakované děje. Někteří autoři však tuto skupinu označují jako iterativa a intenziva, tj. řadí sem i slovesa vyjadřující intenziv-

¹⁴ Srov. DEVINE a STEPHENS 2013, s. 56.

¹⁵ Viz LEUMANN 1977, s. 547–548.

ně prováděnou činnost.¹⁶ Také uvádějí, že „iterativa nebo frekventativa a intenziva se již ve staré latině často vyskytují zcela ve významu fundujících sloves“.¹⁷ Iterativní slovesa v některých případech nahradila fundující slovesa, a to jak v předhistorické době (např. *optāre*), v historické době (např. *occultāre*), tak i v pozdní latině (např. do románských jazyků přešla slovesa *cantāre*, *adiūtāre* namísto *canere*, *adiuvāre*).¹⁸ Naopak jiná iterativní slovesa fundujícím slovesům nekonkurují a vyznačují se v dostupných pramenech velmi malou frekvencí výskytu. Je ale přes tuto poměrnou různorodost možné v klasické latině najít to, co mají všechna tato slovesa společného, jinými slovy, jaký význam nesl iterativní sufix *-(i)t-*?

3.1 Příznakovost iterativních sloves

K odpovědi na výše uvedenou otázku může být výhodné využít koncept příznakovosti. Strukturalistická teorie příznakovosti, kterou rozpracoval Roman Jakobson a kterou popisuje ve své klasické práci *Zur Struktur des russischen Verbums* z roku 1931, předpokládá, že v binární opozici je tomu tak, že jestliže jeden člen signalizuje přítomnost rysu A, druhý jeho přítomnost nesignalizuje, tj. neříká nic o tom, zda je rys A přítomen nebo ne.¹⁹ Při popisu kategorií ruského slovesa JAKOBSON (1971, s. 6) u vidu uvádí, že dokonavá slovesa (perfektiva) jsou příznaková, zatímco nedokonavá slovesa (imperfektiva) jsou bezpříznaková. V případě latinských minulých časů perfekta a imperfekta je tomu ale naopak, bezpříznakovým členem je perfektum a imperfektum je příznakové. Tato příznakovost imperfekta se projevuje tak, že imperfektum příznakově vyjadřuje imperfektivní aspekt, zatímco perfektum je v tomto ohledu neutrální. Imperfektum je ovšem příznakové i v tom smyslu, že vyjadřuje atelické situace, protože představuje děje jako v minulosti nedokončené,²⁰ přičemž perfektum je opět v tomto ohledu bezpříznakovým členem.²¹

¹⁶ Viz LEUMANN 1977, s. 547.

¹⁷ HOFMANN – SZANTYR 1965, s. 297: „Die Iterativa oder Frequentativa und Intensiva treten bereits im Altlatein vielfach ganz im Sinne der Primitiva auf.“

¹⁸ Viz LEUMANN 1977, s. 547.

¹⁹ Viz JAKOBSON 1971, s. 5–6.

²⁰ Viz PINKSTER 2015, s. 410: „The imperfect indicative tense is used to assert that a state of affairs was taking place at some moment in the past and had not yet finished or come to an end.“

²¹ To ovšem platí jen v případě, že za telické považujeme jen takové děje, kdy je koncového bodu skutečně dosaženo. O dvou různých pojetích teličnosti je pojednáno v následující kapitole.

Slovesa odvozená speciálními morfémy, jako jsou v latině inchoativní slovesa se sufixem *-sc-* a iterativní slovesa se sufixem *-(i)t-*, nesou oproti svým protějškům, která takový sufix nemají, určitý význam. HAVERLING (2010, s. 294) uvádí, že iterativní slovesa se používají k vyjadřování atelických a dynamických situací. Iterativní slovesa jsou tedy příznakově atelická a příznakově dynamická, zatímco jejich neiterativní protějšky jsou v tomto ohledu neutrální a typ situace, který vyjadřují, určuje kompozicionálně celá predikace.²²

3.1.1 Iterativní slovesa jako příznakově atelická

Než přejdeme k příkladům, je vhodné poznamenat několik slov ke konceptu teličnosti (telicity). Teličnost je klíčovým rysem pro určování typů situací. Telické situace (označované někdy také jako terminativní²³) jsou situace mající přirozený koncový bod, po němž děj končí, zatímco atelické takový bod nemají. Jinými slovy jsou tedy telické situace ohraničené a atelické ne. Teličnost je klíčová proto, že umožňuje binární rozdělení tříd podle Vendlera (*states* a *activities* jsou atelické a *accomplishments* a *achievements* jsou telické). Svoji sémantikou se pak tyto situace nejvíce blíží k perfektivitě / imperfektivitě.

Vzhledem k tomu, že se v případě teličnosti jedná o rys celé predikace, nevyplývá interpretace situace jako telické nebo atelické jen z tvaru vlastního slovesa, ale může být založena i na dalších kritériích. K vyhodnocení, zda se jedná o telickou, nebo atelickou situaci, je možné použít několik standardně zavedených testů. Tyto testy byly většinou vytvořeny na angličtině, ale jsou dobře aplikovatelné i na jiné jazyky při zohlednění specificky anglických prvků (jako jsou např. průběhové časy) a skutečnosti, že tyto testy mívají jistá omezení.

Základní standardně používané testy, jak je popisují např. FILIP (1999) nebo DOWTY (1979), jsou následující.²⁴ Hlavním testem na ateličnost / teličnost, čili opozici *states*, *activities* oproti *achievements*, *accomplishments*, je možnost kombinace s časovými frázemi typu „jak dlouho“ (atelické) a „za jak dlouho“ (telické). Např. věta *Max ran for an hour* označuje atelickou si-

²² Bezpříznakovost primárního slovesa a příznakovost odvozeného slovesa popisuje DRESSLER 1968, s. 47: „Besonders klar ist dies bei den Aktionsartenpaaren, d.h. bei der Relation zwischen merkmallosem Simplex und bereits abgeleiteter Basis und suffigierter oder präfigierter Ableitung.“

²³ Srov. PINKSTER 2015, s. 22.

²⁴ Tyto testy jsou součástí širšího souboru testů k určování tříd podle Vendlera, tj. *states*, *activities*, *accomplishments*, *achievements*.

tuaci, zatímco věta *John built a cabin in three years* označuje telickou situaci. Dalším testem je tzv. implikační test, kde v případě atelické situace průběhový děj (např. *John is walking*) implikuje, že děj proběhl (*John has walked*). U telické situace ale tomu tak není (např. *John is writing a letter* neimplikuje *John has written a letter*).²⁵ Telické situace tak představují změnu stavu zahrnující konečnou kulminaci,²⁶ zatímco u atelických situací taková kulminace chybí. Proto si lze u atelických situací představit, že děj je možné libovolně prodlužovat, což u telických nelze. Pomocným kritériem pro hodnocení (a)teličnosti právě s ohledem na přítomnost nebo nepřítomnost kulminace může být také povaha objektu slovesa s ohledem zejména na jeho delimitovanost, počitatelnost, generičnost/individuálnost, specifičnost/nеспецифичnost apod.²⁷ Např. v angličtině může nespecifikovaný objekt v plurálu signalizovat atelickou situaci (*John ate sandwiches*), zatímco v případě specifikovaného předmětu (*John ate three sandwiches*) se predikace vyhodnotí jako telická.²⁸

K tomu je potřeba uvést několik poznámek.

Za prvé, jak bylo uvedeno, telické situace se vyznačují přítomností koncového bodu. Definice koncového bodu se ovšem u různých přístupů liší.²⁹ Základním rozdílem je, že někteří autoři považují za telické situace, které inherentně směřují ke koncovému bodu (toto pojetí zastává např. DEPRAETERE 1996), zatímco jiní zdůrazňují nutnost dosažení inherentního cíle, aby bylo možné děj označit za telický. Toto pojetí zastává BINNICK (1991, s. 192), který uvádí, že zásadní je nikoli potenciální kulminace popisovaného procesu, ale to, že situace skutečně obsahuje fázi kulminace, která je odlišná od pouhého ukončení.³⁰ I když jsou oba přístupy legitimní, zde se budeme držet druhého pojetí, tj. za telický budeme považovat jen takový děj, kde je koncového bodu skutečně dosaženo.³¹

²⁵ Příklady převzaté z FILIP 1999, s. 19–21.

²⁶ Kulminace se týká hlavně durativních dějů (*accomplishments*). Telické jsou také momentální děje (*achievements*), kde může jít o okamžitou událost.

²⁷ Srov. LEHEČKOVÁ 2011, s. 117.

²⁸ Příklady jsou uvedeny podle FILIP 2008, s. 218.

²⁹ Shrnutí těchto různých přístupů uvádí DEPRAETERE 2007, s. 243–244.

³⁰ BINNICK 1991, s. 192: „what is crucial is not that there be a potential culmination of the actual process described, but rather that the phasic structure of the situation include a culminatory phase distinct from mere termination“.

³¹ V souladu s tím budeme považovat za atelické situace typu „The soup cooled for ten minutes“, které popisuje FILIP 1999, s. 20 (podle Dowtyho). Takový děj má

Za druhé se jedná o problematiku iterativity, což má v tomto kontextu zásadní význam. Jak uvádějí DEVINE a STEPHENS (2013, s. 80), opakování události vytváří makroudálost (*macroevent*), kde se sice mezi jednotlivými událostmi mohou vyskytovat mezery, ale v libovolném referenčním čase během této makroudálosti můžeme tuto makroudálost chápat jako probíhající. Tím je strukturálně podobná durativním dějům a představuje atelickou situaci. Totéž platí i pro habituální události, jak potvrzuje LEHEČKOVÁ (2011, s. 106), když hovoří o „definiční ateličnosti habituálních konstrukcí“. Podobně uvádí HAVERLING (2010, s. 294), že iterativita je svým charakterem atelická a někdy je výsledkem aplikace imperfekta na sloveso, které má telický nebo momentánní význam. Tím se dostáváme k významu iterativního sufixu *-(i)t-*. Jeho nejdůležitějším významem je, že vyjadřuje atelické (a dynamické) situace a podle sémantiky slovesa je výsledný děj buď durativní, habituální, nebo iterativní, případně chápaný jako intenzivní, tj. zaměřený na vlastní děj, a ne na výsledek.

Příznakovost iterativních sloves s ohledem na a/teličnost ilustrujeme na příkladech:³²

matres familiae de muro vestem argentumque iactabant (CAES. Gall. 7,47)
 „matky rodin házely z hradeb oděvy a stříbro“.³³

sice potenciální kulminaci, ale v popisovaném případě k ní nedošlo (což signalizuje použité časové určení). Podobně budeme v latině případy imperfekta *de conatu*, kdy děj nebyl dokonán, jako např. *Num dubitas id imperante me facere, quod iam tua sponte faciebas?* (CIC. *Catil.* 1,13) (příklad převzat z MENGE 2000, s. 186), považovat za atelické situace.

³² Příklady vycházejí z excerptce z vybraných prozaických děl z období 1. stol. př. n. l. až 1. stol. n. l. Konkrétně se jedná o díla: C. Iulius Caesar, *Commentarii belli Gallici* – liber I–VII; Titus Livius, *Ab Urbe condita* – liber I–III; C. Sallustius Crispus, *De bello Iugurthino*; M. Tullius Cicero, *De officiis* – liber I–II; M. Tullius Cicero, *In L. Sergium Catilinam orationes IV* – oratio I–IV; M. Tullius Cicero, *Epistulae ad Atticum* – liber I; M. Tullius Cicero, *Epistulae ad Quintum fratrem* – liber II; M. Tullius Cicero, *Epistulae ad familiares* – liber II; Vitruvius, *De architectura* – liber II, IV, VI; Cornelius Tacitus, *Annales (Ab excessu divi Augusti)* – liber I, XII; L. Annaeus Seneca, *Epistulae morales ad Lucilium* – liber I, II (ep. I–XXI); Plinius Minor, *Epistulae* – liber IV, VI, IX. Z těchto děl byly excerptovány vždy všechny výskyty vybraných iterativních sloves a jejich neiterativních protějšků ve všech tvarech. Pro excerptci byla vybrána iterativní slovesa, která se v uvedených dílech vyskytovala častěji než ojedinele (zhruba ve více než 5 případech).

³³ Překlady originálních antických textů viz seznam literatury, pokud nebude uvedeno jinak.

Tady iterativní sloveso *iactāre* (ve smyslu „házet“) vyjadřuje atelickou situaci, což si můžeme potvrdit tím, že se můžeme ptát „jak dlouho?“, a nikoli „za jak dlouho?“, a dále že děj „házení“ lze prodlužovat a stále se jedná o „házení“ (chybí kulminace).

Sloveso *iactāre* vyjadřuje atelické situace i v jiných významech:

Multa ibi toto die in concilio variis iactata sermonibus erant. (LIV. 1,50)

„Mnoho věcí tam bylo projednáváno po celý den shromáždění v rozmanitých řečech.“

V této větě najdeme přímo příslovečné určení vyjadřující „jak dlouho“ (*toto die*).

Nicméně neiterativní protějšek slovesa *iactāre*, tj. sloveso *iacere*, může ve spojení s dalšími větnými členy vyjadřovat atelické situace:

Iaciuntur enim voces, quae perveniunt ad auris meas... (CIC. *Catil.* 4,14)

„Roztrušuje se totiž pověst (řeči), jež dochází i mého sluchu...“

i telické situace:

sed in praecipuo pavore Agrippina, vocem Claudii, quam temulentus iecerat, fatale sibi ut coniugum flagitia ferret, dein puniret, metuens (TAC. *ann.* 12,64)

„ale zvlášť postrašena byla Agrippina, lekající se výroku Claudia, který prohodil v opilosti, že je mu souzeno, aby neřesti svých manželek snášel a trestal“.

V prvním případě atelická interpretace vychází ze skutečnosti, že subjekt pasivní konstrukce je v plurálu (*voces* „řeči“), zatímco v druhém případě sloveso *iacere* označuje telickou situaci, a to momentánní (*achievement*), neboť sloveso má objekt v singuláru (*quam* zastupující *vox* „výrok“) a na časové určení bychom se mohli ptát „kdy?“, a ne „jak dlouho?“. Tyto příklady ukazují, že v případě bezpříznakových sloves se situace vyjadřuje kompozicionálně ve spojení s dalšími větnými členy. Sloveso *iactāre* se v tomto omezeném korpusu ve spojení, jež by vyjadřovala telickou situaci, nevyskytuje.

Podobně je tomu i u dalších iterativních sloves:

imperitabat tum C. Cluilius Albae (LIV. 1,22)

„tehdy panoval v Albě Gaius Cluilius“.

Sloveso *imperitāre* se používá atelicky ve významu „vládnout“. Neiterativní protějšek, sloveso *imperāre*, se v tomto významu může používat také, např.

Ad haec Ariovistus respondit: ius esse belli, ut qui vicissent, iis, quos vicissent, quemadmodum vellent, imperarent. (CAES. *Gall.* 1,36)

„Ariovistus mu odpověděl tímto vzkazem: Je válečným právem, že vítězové vládnou poraženým tak, jak se jim zachce.“

Vyjadřuje ale také telické situace, např.:

item imperat, ut hastas equites erigerent (LIV. 1,27)
„také nařídí, aby jezdci vztyčili kopí“.

V tomto případě se opět jedná o momentální děj (*achievement*).

Některá iterativní slovesa se specializovala ve významech, které se poměrně výrazně odlišily od základního významu jejich neiterativního protějšku. To je např. případ slovesa *tractāre*, které se v excerpovaných příkladech nejčastěji používá ve významu „zabývat se (něčím)“ nebo „zacházet s“, zatímco sloveso *trahere* se častěji používá ve významu „táhnout“ nebo „přítahovat“, případně „protahovat“. I když se takové iterativní sloveso používá v jiných významech než sloveso neiterativní, stále vyjadřuje atelické situace, jak je vidět na následujícím příkladu:

omnis enim pecunia ita tractatur ut praeda a praefectis (CIC. fam. 2,17)
„prefekti totiž zacházejí se všemi těmi penězi jako s kořistí“,³⁴

kde je děj neohraňovaný, neterminativní.

Podobná situace je i u slovesa *certāre*, které má nejčastější význam „soutěžit“ nebo „zápasit“ či „bojovat“, oproti *cernere*, jehož původní význam byl „prosévát“³⁵ a častěji se používalo ve významu „rozlišovat“, „pozorovat“ a v pasivu „být vidět“.

Z uvedených významů vyplývá, že i *certāre* příznakově vyjadřuje *activities*, tedy atelické situace, kde není přítomna kulminace:

adeo civitates eae perpetuo in Romanos odio certavere (LIV. 3,4)
„ty obce ustavičně závodily v nenávisti proti Římanům“.

Dalším podobným slovesem je *versāre*, které se sice také používalo ve významu „obracet, otáčet (se)“ jako sloveso *vertere*, v excerpovaných příkladech se nicméně nejčastěji vyskytuje v mediálním významu „pohybovat se (v něčem)“, „účastnit se (něčeho)“, např.:

quod in his viri sine interpellationibus mulierum versantur (VITR. 6,7)
„poněvadž v nich pobývají muži bez vyrušování ženami“.

³⁴ Překlad Petr Hrach.

³⁵ Tento význam je doložen u Catona (*per cribrum cernas*, CATO. agr. 107) a je stejný jako u PIE kořene **kreh₁(i)-*, jak uvádí LIV, s. 366.

Ve všech výše uvedených příkladech vyjadřují iterativní slovesa atelickou situaci, tj. situaci bez kulminace. Jejich neiterativní protějšky, i když se používají v jiných významech, jsou v tomto ohledu opět neutrální, jako např.:

Arminius colligi suos et propinquare silvis monitos vertit repente (TAC. ann. 1,63)
„Arminius dal svým pokyn, aby se soustředili a postupovali k lesům, pak se náhle obrátil“.

Zde se jedná o momentánní děj, tedy *achievement*, potvrzený adverbium *repente* „náhle“. Nicméně s jiným doplněním může *vertere* vyjadřovat i atelické situace:

desolatus paulatim etiam servilibus ministeriis puer intempestiva novercae officia in ludibria vertebat, intellegens falsi (TAC. ann. 12,26)
„hoch, kterého ponenáhlu přestávali obsluhovat i otroci, posmíval se nevčasným matčiny laskavostí, protože chápal, že je to přetvářka“.

V této větě má imperfektum podobnou funkci jako iterativní sufix, protože vyjadřuje iterativní, a tedy atelický, děj.

3.1.2 Iterativní slovesa jako příznakově dynamická

Ze čtyř tříd podle Vendlera jsou pouze *states* nedynamické. Když zůstaneme v atelické oblasti, k určení, zda je situace statická, nebo dynamická, potřebujeme rozlišit mezi *states* a *activities*. I pro toto rozlišení existují testy, které však nejsou všechny na latinu aplikovatelné, jako např. test založený na tom, že v angličtině se stavová slovesa nepoužívají v průběhových časech. Lze použít testy vycházející z toho, že ve statických predikacích se slovesa nepoužívají v imperativu, nepojí se s adverbii vyjadřujícími záměrnost jako „úmyslně“ nebo „pečlivě“ a nepojí se s adverbii vyjadřujícími rychlost nebo naznačujícími změnu.³⁶ Příznakovost latinských iterativních sloves se v případě dynamičnosti neprojevuje tak výrazně jako u ateličnosti. Iterativní slovesa dynamická jsou, ale v některých případech jsou neiterativní protějšky iterativních sloves jako *iacere*, *vertere*, *trahere* na základě své sémantiky také výrazně dynamická. Přesto najdeme příklady, kde se příznaková dynamičnost projevuje.

Např. sloveso *sustinēre* se používalo jak v dynamických významech „udržovat“ a „odolávat“, tak i ve stavovém významu „podepírat“:

³⁶ Viz FILIP 1999, s. 19–20.

*permanet immortalis ad aeternitatem et **sustinet** inmania pondera structurae et sine vitiiis conservat* (VITR. 2,9)

„vydrží v neporušeném stavu po nekonečnou dobu, přičemž snese obrovské zatížení zdiva a udržuje zdivo bez škody“.

Sloveso *sustentāre* naopak vyjadřovalo dynamické, aktivně prováděné situace, jak dokládá použití instrumentálního adverbiála (*notitia sui corporis* = znalostí svého těla).³⁷

*sed ualetudo **sustentatur** notitia sui corporis* (CIC. off. 2,24)

„ale zdraví si člověk udržuje znalostí svého těla“.

Podobně sloveso *terrēre* se používalo k vyjadřování jak dynamických, tak statických situací ve významu „děsit“, sloveso *territāre* se používalo jen v dynamickém významu (aktivně) „děsit“, „zastařovat“. Např.:

*memoria pessimi proximo bello exempli **terrebat*** (LIV. 2,45)

„děsila je vzpomínka na ten nejhorší výstražný případ z poslední války“

*Interim ... Indutiomarus sub castris eius vagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias conloquendi aut **territandi** causa* (CAES. Gall. 5,57)

„Mezitím ... se Indutiomarus projížděl pod táborem, jednou aby si prohlédl položení tábora, jednou aby vyhledával příležitost k rozmlouvám a zastařování.“

3.1.3 Další typy situací

Protože zde vycházíme zejména z pojetí situací (*actionality*) u G. HAVERLING (2010), zabýváme se příznakovou ateličností a dynamičností iterativních sloves. Příznakovost iterativních sloves by bylo nicméně možné zkoumat i podle jiných pojetí kategorie nazývané *actionality*, *states of affairs* nebo „situace“. Zejména by místo dynamičnosti bylo možné zkoumat tzv. agentivnost nebo děje, které jsou, nebo nejsou pod kontrolou subjektu, jak je uvádí PINKSTER (2015, s. 22). Zkoumání z hlediska protikladu durativní / momentánní není u iterativních sloves relevantní, protože momentánní situace jsou telické. Jemnější rozdělení atelických situací na iterativní, habituální a durativní vyplývá ze sémantiky příslušného slovesa a kontextu a iterativní slovesa jakožto příznakově atelická mohou vyjadřovat všechny tyto významy. Např.:

*multum que ad eos mercatores **ventitant*** (CAES. Gall. 4,3)

„přicházejí k nim často obchodníci“

(habituální)

³⁷ HAVERLING (2010, s. 290) uvádí, že stavové výrazy bývají nekompatibilní s výrazy agentivnosti, jako jsou instrumentální adverbiála.

imperitabat tum C. Cluilius Albae (LIV. 1,22)

„tehdy panoval v Albě Gaius Cluilius“

(durativní)

... *se manu defendere suorum que fidem implorare coepit, saepe clamitans liberum se liberae que esse civitatis.* (CAES. Gall. 5,7).

„... začal se vzpírat a zuřivě bránit. Vyzýval své lidi, aby mu zůstali věrni, a stále vykřikoval, že je svobodný příslušník svobodného kmene.“

(iterativní)

3.2 Kompatibilita a/telických situací a imperfekta / perfekta

Jak uvádí HAVERLING (2010, s. 294), když se telické nebo momentánní sloveso použije v imperfektu, výsledkem může být iterativní děj. Jak již bylo uvedeno, iterativní děje jsou svou povahou atelické a iterativní sufix *-(i)t-* má podobnou funkci jako imperfektum, tedy mění děje na atelické. Závěr by mohl být, že imperfektivní aspekt = atelická situace. Opačně ale taková rovnice neplatí a perfektivní aspekt \neq telická situace. Iterativní slovesa, ačkoliv vyjadřují atelické situace, jsou s perfektem kompatibilní:

iactata per aliquot dies cum in senatu res, tum apud populum est (LIV. 3,10)

„ta záležitost byla projednávána po několik dní jak v senátu, tak před lidem“.

Protože telický děj vyžaduje kulminaci, a ne jen prosté ukončení,³⁸ jedná se zde o atelickou situaci. Kromě toho je zde obsaženo příslovečné určení odpovídající na otázku „jak dlouho?“. Podobně:

... *ego, qui cum Pompeio compluris dies nullis in aliis nisi de re publica sermonibus versatus sum.* (CIC. fam. 2,8)

„... já, který jsem strávil řadu dní s Pompeiem při rozhovorech jen a jen o státních záležitostech.“

Situace je opět atelická, protože chybí kulminace a věta opět obsahuje příslovečné určení odpovídající na otázku „jak dlouho?“.

Na těchto příkladech se potvrzuje, že perfektivní aspekt vyjadřovaný perfektem je jiná kategorie než telická situace. Perfektivní aspekt zdůrazňuje celkový pohled na děj, který ale nemusí mít žádnou kulminaci; důležité je to, že skončil a (případně) po něm následoval jiný děj. Když se iterativní děje kombinují s perfektem, bývá počet opakování uzavřený, byť je vyjádřený jako v uvedených příkladech neurčitou číslovkou.

³⁸ Srov. BINNICK 1991, s. 192.

4. Závěr

Chování iterativních sloves ukazuje možnosti vhodných přístupů k problematice aspektu v latině. Naznačuje, že kategorie, kterou jsme nazvali „situace“ a nazývá se jinak také *actionality*, *eventuality* nebo *state of affairs*, je velmi užitečná, protože v latině existovaly morfologické prostředky (iterativní sufix *-(i)t-*, sufix imperfekta *-bā-*), které dokázaly měnit hodnoty této kategorie. Z existence sloves, jež jsou v tomto ohledu bezpříznaková, vyplývá, že tato kategorie je kompozicionální, tedy vlastností celé predikace. Dále se ukazuje že *a/telicita* (nebo celá kategorie nazývaná *situace*) a gramatický, tedy *perfektivní/imperfektivní* aspekt, není totéž zejména v tom smyslu, že *perfektivní aspekt* \neq *telická situace*. To podporuje doporučení HAVERLING (2010, s. 278), že je důležité tyto kategorie rozlišovat. Aspektová funkce imperfekta spočívala ve zdůraznění celkového pohledu na děj chápaný jako uzavřený bez ohledu na to, zda se jednalo o *atelickou*, či *telickou* situaci.

Ve hře ovšem i přesto zůstává možnost, že to, co vidíme jako zdůraznění celkového pohledu na děj v případě perfekta, můžeme interpretovat jako prostředek vyjádření relativního sledu událostí, tedy vyjádření toho, že děje probíhaly jeden po druhém. Např. po větě ve výše uvedeném příkladu:

iacata per aliquot dies cum in senatu res, tum apud populum est (LIV. 3,10)
 „ta záležitost byla projednávána po několik dní jak v senátu, tak před lidem“

následuje

cessit ad ultimum maiestati consulis tribunus et destitit (LIV. 3,10)
 „konečně tribun ustoupil důstojnosti konzula a ustal“.

Perfekta *iacata est*, *cessit* a *destitit* tak mohou vyjadřovat, že děje následovaly po sobě, nepřekrývaly se. V tom případě bychom vystačili v případě aspektu jen s kategorií „situace“, tj. lexikálním aspektem, a časy imperfektum a perfektum by představovaly jen jeden z prostředků, které přispívají k vyjadřování kompozicionálního lexikálního aspektu. I tato možnost stojí za zvážení a vyžaduje další zkoumání.

Citovaná literatura

- AMČ II: KOLEKTIV AUTORŮ ČSAV. *Mluvnice češtiny, část II. Tvarosloví*. Praha: Academia 1986.
- BACH, Emmon. Algebra of events. In Paul PORTNER – Barbara HALL PARTEE (eds.). *Formal Semantics: Essential Readings*. Oxford: Blackwell 2002, s. 324–333 (studie pův. z roku 1986, *Linguistics and Philosophy*, 9, s. 5–16).

- BINNICK, Robert I. *Time and the verb*. New York – Oxford: Oxford University Press 1991.
- DEPRAETERE, Ilse. On the necessity of distinguishing between (un)boundedness and (a)telicity. *Linguistics and Philosophy*, 1995, 18, s. 1–19.
- DEPRAETERE, Ilse. (A)telicity and intentionality. *Linguistics*, 2007, 45, s. 243–269.
- DEVINE, Andrew M. – STEPHENS, Laurence D. *Semantics for Latin*. Oxford: Oxford University Press 2013.
- DOWTY, David R. *Word Meaning and Montague Grammar*. Dordrecht – Boston: D. Reidel 1979.
- DRESSLER, Wolfgang. *Studien zur verbalen Pluralität (Iterativum, Distributivum, Durativum, Intensivum in der allgemeinen Grammatik, im Lateinischen und Hethitischen) (Österreichische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-historische Klasse, Sitzungsberichte, 259/1)*. Wien: Böhlau 1968.
- FILIP, Hana. *Aspect, Eventuality Types and Nominal Reference*. New York – London: Garland Publishing 1999.
- FILIP, Hana. Events and maximalization. In S. ROTHSTEIN (ed.). *Theoretical and Crosslinguistic Perspectives on the Semantics of Aspect*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins 2008, s. 217–256.
- HAVERLING, Gerd. Actionality, tense and viewpoint. In BALDI, P. – CUZZOLIN, P. (vyd.). *New Perspectives on Historical Latin Syntax, Vol. 2*. Berlin: Walter de Gruyter 2010, s. 277–524.
- HOFMANN, Johann Baptist – SZANTYR, Anton. *Lateinische Syntax und Stilistik. Lateinische Grammatik II*. München: Beck 1965.
- LEHEČKOVÁ, Eva. *Teličnost a skalárnost deadjektivních sloves v češtině*. Praha: FF UK 2011 (disertační práce).
- LEUMANN, Manu. *Lateinische Laut- und Formenlehre. Lateinische Grammatik I*. München: Beck 1977.
- LIV: RIX, Helmut et al. *Lexikon der Indogermanischen Verben*. Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag 2001².
- MENGE, Hermann. *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik*. Völlig neu bearbeitet von T. BURKARD – M. SCHAUER. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft 2000.
- PINKSTER, Harm. *Latin Syntax and Semantics*. London: Routledge 1990.
- PINKSTER, Harm. *The Oxford Latin Syntax – Volume 1, The Simple Clause*. Oxford: Oxford University Press 2015.
- VANIKOVÁ, Martina. Kompozicionální aspekt v latině. *Auriga – ZJKF*, 2017, 59/1, s. 7–32.

VENDLER, Zeno. Verbs and times. *The Philosophical Review*, 1957, s. 142–160.

Citované překlady antických textů:

(originální texty citovány dle *Bibliotheca Teubneriana Latina*)

GAIUS IULIUS CAESAR. *Zápisky o válce galské*. Praha: Naše vojsko 2009 (překlad Jan KALIVODA).

MARCUS TULLIUS CICERO. *Listy přátelům I*. Praha: Arista – Baset 2001 (překlad Václav MAREK).

TITUS LIVIUS. *Dějiny I*. Praha: Svoboda 1971 (překlad Pavel KUCHARSKÝ – Čestmír VRÁNEK).

MARCUS VITRUVIUS POLLIO. *Deset knih o architektuře*. Praha: Svoboda 1979 (překlad Alois OTOUPALÍK).

CORNELIUS TACITUS. *Letopisy*. Praha: Svoboda 1975 (překlad Antonín MINAŘÍK – Antonín HARTMANN).

Mgr. Petr Hrach, Ústav řeckých a latinských studií, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1.
p.hrach@tiscali.cz